

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ
(Београд)

ЛЕКСЕМА *KORLJЬ И КОНТИНУАНТИ ГРУПЕ *TORT НА СЛОВЕНСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ ТЕРИТОРИЈИ¹

После осврта на значај дијалекатског материјала у лингвистичким атласима даје се распоред континуаната прасловенске групе *tort на словенском језичком простору, коментаришу се одступања од очекиваног развоја и наводи се шема са шест реализованих комбинација двају саставних континуантских елемената (R и V/√Y/^hV), са различитим артикулационим вредностима вокалске компоненте. Дијалекатски материјал из 853 ОЛА пункта, организован у индекс уз карту FP 2104 *korljь, послужио је као грађа за овај рад.

Кључне речи: Ойшисловенски лингвистички атлас (ОЛА), лексема *korljь, прасловенска група *tort, континуанти, артикулационе вредности вокала.

I

0. „Науци су потребне три врсте великих, исцрпних радова: опсежне монографије о граматичком систему у говору неког места или краја, систематски речници сваког дијалекатског типа и дијалекатски атласи који ће приказати како појаве варирају у простору. (...) А управо то треће, дијалекатски атласи, треба да крунише целокупан посао и да му да ону неопходну географску перспективу иза које се

---

¹ Овај текст је настао као резултат рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (ЕДБ 148001), који у целини финансира Министарство науке Републике Србије.

Испунивши претходно реченим своју обавезу према републичкој администрацији, желим да кажем нешто много важније: пре нејуних двадесет година, у Аранђеловцу, у лингвистичку географију ме је на најнејосреднији начин увела проф. Зузана Тојолињска, позвавши ме да заједно са њом прегледам једну карту за Ойшисловенски лингвистички атлас. Овим подсећањем одајем дужно поштовање несебичности и безусејности — основама сваковрсне духовне величине.

назиру и историјска кретања. Савремена дијалектологија у свету не без разлога сматра језичке атласе својим централним инструментом; они данас спадају у ризницу фундаменталних тековина културе цивилизованих народа“ (Ивић 1990: 210).

1. Лингвистички атласи, односно — лингвогеографске карте у њима, омогућавају праћење географског распрострањања одређених језичких појава, које могу бити са различитих језичких нивоа. Израда атласа представља највиши домет лингвогеографије. Дакако, лингвистички атласи могу бити национални, регионални, а могу бити и резултат мегапројеката, тј. међународне сарадње научника из већег броја земаља (*Европски лингвистички атлас*, *Ојшћесловенски лингвистички атлас*, *Ојшћекарпатајски дијалектолошки атлас*).

1.1. Наши лингвисти, у првом реду П. Ивић, Д. Петровић, М. Пижурица и С. Реметић, израдили су током протеклих деценија велики број карата за потребе *Европског лингвистичког атласа* (ALE), *Ојшћесловенског лингвистичког атласа* (ОЛА) и *Ојшћекарпатајског дијалектолошког атласа* (ОКДА). Неке од њих су објављене, а неке још увек чекају на објављивање, јер су у питању замашни послови, дугорочни пројекти који изискују огроман труд изузетно добро обученог лингвистичког кадра и велика материјална средства. Институт за руски језик Академије наука СССР-а покренуо је својевремено у Москви једну драгоцену едицију — *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования*, у чијим се свескама објављују прилози рађени на материјалима ОЛА, али и на материјалима других лингвистичких атласа (нпр. *ALE*, *Дијалектолошки атлас руског језика*), а у којима се, на пример, може читати и о конструкцијама којима се изражава забрана у источнословенским језицима, важним за *коммуникативное поведение*, и о називима за *месец* у европским језицима, и о подврстама *акања* у северним руским говорима (ОЛА материјали 1988: 3–9, 9–23, 51–64). У нашим лингвистичким гласилима, пионирски прилог Д. Ћупића (Ћупић 1994) о ареалима лексеме *Pinus silvestris* (L 381 *сосна*, ОЛА) у словенским језицима остао је, нажалост, и једини. Отуда и замисао да један овакав текст, на сличан начин као и анализа материјала прикупљеног за израду неке лексичке карте, може послужити и као позив новим генерацијама лингвиста да искористе обимну и драгоцену грађу похрањену на страницама лингвистичких атласа.

1.2. *Ојшћесловенски лингвистички атлас*, као највећи свесловенски пројекат у који је укључено 13 националних комисија, пружа нам могућност да сваки словенски језик, тј. народне говоре припадајуће сваком појединачном словенском језику, осмотримо као део јед-

не веће целине — словенског језичког простора. Мрежа пунктова за овај атлас је релативно густа и садржи 853 пункта. По истом упитнику, са око 3.000 питања која се тичу фонетике, прозодије, морфологије, творбе, лексике, семантике и синтаксе, требало је прикупити дијалекатску грађу у свим предвиђеним насељеним местима. Упитник је сачинила Комисија за ОЛА при Међународном комитету слависта (Вопросник 1965), а на основу договора са IV међународног конгреса слависта, одржаног у Москви 1958. године.

1.3. У историјским граматикама утврђене су карактеристике које дефинишу фонетику/морфологију/синтаксу појединих језика. Међутим, подаци које доносе индекси у лингвистичким атласима (дати уз одговарајуће карте или, макар, као некартографисани материјал) пружају могућност за далеко исцрпније опсервације и повлачење одговарајућих изоглоса/изолекси.² Дијалекатски материјал презентован у томовима *Ойшїе-словенског лингвистичког атласа*, верификован од стране најмеродавнијих стручњака из значајних словенских лингвистичких центара, даје могућност да се распростирање одређених језичких датости окарактерише прилично јасном локализацијом, при чему се ту не очитује само ареал одређене језичке појаве/црте, већ се оцртавају и најразличитији «подскупови» у границама дате појаве. Тако, материјал ексцерпиран за један овакав атлас, организован у тзв. индексе уз карте, илуструје бројне разноврсности унутар одређених лингвистичких појава, те игра важну улогу у свеобухватном убицирању дијалекатских спецификаума и, потом, у утврђивању релативне и апсолутне хронологије одређених језичких процеса, дакле — у историји обликовања народних говора појединачних језика. Дакако, будући да дијалекти представљају огледање дијахроније у синхроничном пресеку, може се говорити и о доприносу поменутих разноврсности у детектовању савремених односа између различитих елемената фонолошког/морфолошког/лексичког/синтаксичког система дијалекатских идиома.

1.4. Пружајући увид у неке давне везе међу посебним словенским језицима и дијалектима, али сведочећи, паралелно, и о иновативним процесима који су се одигравали, лингвистичке карте *Ойшїе-словенског лингвистичког атласа* и њихови пратећи материјали играју значајну улогу у извођењу закључака везаних, пре свега, за историјску дијалектологију, упоредну граматику, етимологију, лингвистичку контактологију. Две публикације објављене у последње две

² О овоме више код Ивић 1991а: 49–66, Ивић 1991б: 167–199.

године, једна у Варшави и друга у Скопљу, на најбољи начин потврђују претходно речено: Janusz Siatkowski, *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach* (Siatkowski 2005) и Б. Видоески — З. Тополињска, *Од историјама на словенској вокализам* (Видоески — Тополињска 2006).

2. Развоју прасловенских група типа **tort*, **tolt* на словенском језичком простору биће посвећен читав један том фонетске серије *Ойшћесловенског лингвистичког аџласа*. То је једно од питања значајних за диференцијацију у оквиру целине словенског језичког света.³

2.1. У даљем тексту биће дати распоред континуаната прасловенске групе **tort* у лексеми **korljь* на словенском језичком простору и интерпретација фонетских података садржаних у комплетном теренском материјалу за карту FP 2104 **korljь*. Дакле, пажња аутора овога рада биће сконцентрисана на основне рефлексе ове претпостављене прасловенске функционалне јединице, као и на рефлексе у појединим пунктовима уз чији је број дата звездаца, тј. на оне који су изискивали коментаре појединих националних комисија (*отсылка к коментару*). Питање FP 2104 Nsg *korljь* налази се Упитнику за ОЛА, у одељку *Фонетске појаве*, и једно је од 25 питања везаних за групу **tort* (*vorta*, *borda*, *porzdьnь*, *storna*, *xornitь* и сл.).⁴ Опсервације које ћу изнети настале су на основу теренских фонетских записа из целог словенског језичког ареала, изузев дијалекатског материјала из бугарских пунктова (114–145, 850–853), будући да су се бугарски лингвисти у једном тренутку били повукли из сарадње у ОЛА.

II

3. „Метатеза ликвида једно је од најтежих и највише обрађиваних језичких особина словенских језика. Она је у овоме: када су се у прасловенском језику групе *er*, *or*, *ol*, *el* + cons. било у почетку било у средини находиле у речима, оне нису остајале неизмењене ни у једном словенском језику, већ су готово увек давале нове групе гласовне у којима је на првом месту стајало *r* или *l*, а вокали су се находили иза њих; само у руској језичкој групи и донекле полапској имамо стари поредак гласова у средини речи са развијањем у руској групи иза *r* или *l* вокалног елемента“ (Белић 1999: 87). За разлику од источнословенске и јужнословенске групе језика, у којима су процеси метатезе

³ В. Белић 1999: 87–89 и Бошковић 2000: 75–77.

⁴ Уп. Вопросник 1965: 26.

ликвида дали посебне, специфичне резултате за сваку од обеју група, северни језици западнословенске групе (пољски и њему сродни) и јужни језици исте те групе (чешки и њему сродни), имајући у виду и извесне сличности, разликују се по резултатима добијеним у поменутиим процесима.⁵ Опет, источнословенским језицима, за разлику од јужнословенских и западнословенских, непозната су било каква „принципијелна одступања од опште развојне линије“ (Бошковић 2000: 76). Тако, историјске граматике бележе следеће: јужнословенски језици и чешко-словачка језичка група познају метатезу са дужењем вокала: *-or-* ⇒ *-ra-*, пољска група језика (где спадају и лужичке форме) познаје метатезу без дужења: *-or-* ⇒ *-ro-*, а источнословенски језици имају очувану секвенцу типа VR (без дужења) и тзв. полногласије: *-or-* ⇒ *-oro-*. Коначни резултати у процесима метатезе ликвида сведоче, између осталог, о негдашњој територијалној повезаности јужнословенске и чешко-словачке групе језика. Имајући у виду старе прозодијске дистинкције, напомињем да лексема *korljь представља један од класичних примера новог акута, а та чињеница нам превасходно помаже при објашњавању западнословенских континуаната групе *tort.

3.1. Јужнословенски језици, као што је познато, повезани су и извесним општим особинама које су се развиле током трајања јужнословенске језичке заједнице. Једна од тих особина је и развој група *tort*, *tolt*, *tert*, *telt* → *trat*, *tlat*, *trět*, *tlět*. У свим јужнословенским пунктовима⁶ забележен је регуларни рефлекс групе *tort. У два чакавска пункта (п. 42 и п. 44) имамо, такође, регуларан развој дугог *a* (*a:* → *o:/ɔ:*) — *krò:j*, *krǔ:j*,⁷ што је случај и са примером *ɔr̩:l*, забележеним у словеначком п. 148,⁸ који се налази у Аустрији. Једини изузетак представљају облици *k'rao* и *k'ro:*, који су забележени у словеначком п. 149, лоцираном на мађарској државној територији. У овом пункту није дошло до дужења старих акута, те отуда разлика у рефлексу. Наиме, увек дуго *a*, где спада и тзв. новоакутирано *a* у речи *kralj*, морало би се регуларно рефлектовати као *a:*, али оно има исти рефлекс као и тзв. староакутирано *a* — *a*. Та краткоћа је највероватније проузроковала и асимилацију *aɔ* > *ɔ:*,

⁵ У вези с историјским развојем групе *tart* наводи се и усвајање имена франачког владара Карла Великог у словенским језицима; уп. Stieber 1989: 41–42.

⁶ Списак ОЛА пунктова по језицима може се пронаћи на сајту Међународне комисије за ОЛА: <http://ola.zrc-sazu.si>

⁷ У историјском изводу фонолошких описа говора двају далматинских острва — Комиже (п. 42) и Врбња (п. 44), под т. 3. 1. *Вокализам*, Петар Шимуновић даје податак да је *a:* једна од четири исходишне фонеме за *o:*, тј. за *ɔ:* (Fonološki opisi 1981: 262, 273).

⁸ У историјском изводу фонолошког описа Кнеже (ОЛА 148), Тине Логар бележи: *ɔ:* ← *a:* (Fonološki opisi 1981: 204).

али се не може са сигурношћу тврдити који је узрок процеса скраћивања. Напомињем да су у кајавском п. 28 и чакавском п. 56 забележени дублетни акценатски ликови (*krǣ:l/krǣ:l̃*, *krà:l/krà:l̃*).⁹

3.2. У чешким пунктовима забележени су регуларни континуанти групе *tort — *ra:/ra*. Међутим, у другом континуанту је изостало дужење вокала, а форме са таквим рефлексом забележене су у свега три чешка пункта, и то у релативној близини пољске територије. Форма *krul* у чешком п. 207 представља резултат утицаја пољског језика: *korljъ* → *kro:l* → *krul*.

3.3. Ситуација на словачком језичком простору је таква да у две трећине пунктова, од којих су два на територији Мађарске, имамо развој типа *tort* → *trat* → *tra:t*, тј. бележена је лексема *kra:l'*. У преосталој пак трећини словачких пунктова, од којих је један на мађарској територији, имамо такође регуларан развој *tort* → *trat: kra:l'*. У овим случајевима, на истоку словачке територије, дошло је до губљења квантитета.

3.4. Форма *kral* у сва четири лужичкосрпска пункта (пп. 234–237) представља позајмицу из чешког језика. Ту, дакле, имамо нерегуларан развој групе *tort, будући да историјске граматике бележе *ro* као регуларан рефлекс у северном делу западнословенске језичке територије.¹⁰

3.5. Сви континуанти групе *tort који су забележени у пољским пунктовима могу се сматрати регуларним. Изузев малобројних примера са прелабијализованим вокалом у оквиру секвенце R + ʋV, подједнако често се срећу два бифонемска рефлекса — *ro* и *ru*. Треба обратити пажњу на артикулацију вокалске компоненте у првом случају — тзв. уски глас типа *o*, као и на вокалску вредност у другом случају. У питању је, наиме, процес затварања вокала, као последица процеса губљења квантитета у пољском: *korljъ* → *kro:l* → *król / krul*.¹¹ Чешки утицај очитује се само у п. 299, где се форма *kral* јавља уместо уобичајеног *król*, тј. *krul*.

⁹ За систем фонетске транскрипције, тј. за инвентар дијакритичких знакова в. Вопросник 1965: 9–12 и ОЛА 2003: 15. Место акцента се означава подигнутом вертикалном цртом испред консонанта који претходи акцендованом вокалу, или непосредно испред акцендованог вокала, уколико пак њиме почиње слог.

¹⁰ Уп. доњолужички пример *grod* и горњолужички пример *hród* у Бошковић 2000: 75.

¹¹ „W czasie metatezy grup *tárt, tált, tért, telt* musiała już istnieć intonacja nowoa-kutowa, stąd nowe wzdłużenie (krótkiego w czasie metatezy) polskiego *o: król* (...), ale krótkość pod dawnym akutem: *krowa* (...). Widocznie w czasie metatezy *árt-, ált-* stosunki iloczynowo-intonacyjne były jeszcze bardziej pierwotne niż w czasie metatezy grupy typu *tárt* np. w języku polskim“ (Stieber 1989: 64).

3.6. Група *tort је у источнословенском језичком ареалу редовно реализована са R у интервокалној позицији, тј. по моделу пуногласности: V + R + V. У оним белоруским, украјинским и руским пунктовима у којима група -oro- представља континуант групе *tort, акценат се увек налази на другом вокалу.

3.6.1. У неким белоруским пунктовима бележено је *ko'rol'* као резултат регуларног развоја групе *tort → *to'rot*, док је у другима бележено *ka'rol'* као резултат тзв. акања, тј. *tort → *to'rot* → *ta'rot*. У пет белоруских пунктова забележено је секундарно сужавање вокала *o*: у једном случају је у питању сужавање вокала у предакцентованом слогу (*ko'rol'*), док у осталим случајевима долази до сужавања акценатованог вокала (*ko'rol'*, *ka'rol'*).

3.6.2. У великој већини украјинских пунктова уочавамо да се група -or- (*tort) развила у пуногласну групу -oro- (*torot*), али је дошло до промене у фонетској вредности вокала *o* у предакцентованом и акценатованом слогу, тј. до сужавања овога вокала: *to'rot* (*ko'rol'*), *to'rot* (*ko'rol'*), *to'rot* (*ko'rol'*). У пп. 408, 420–421 и 454 развио се чак нови вокал у предакцентованом слогу: *ku'rol'* Форма *ko'ruol* (*to'ruot*) у п. 418 (иако ретко у употреби) одсликава промену по моделу развоја акценатованог етимолошког *o* у затвореном слогу. У десетак украјинских пунктова, смештених уз границу са руском/белоруском територијом, забележена је форма *ka'rol'* као резултат акања (*ta'rot*); у п. 843 (на руској државној територији) срећемо, поред регуларне форме *ko'rol'*, и форму са затварањем вокала *a* (*a* → *ɑ*) у предакцентованом слогу: *ka'rol'*. У п. 412 забележена је форма *kr'il'* (са групом *trit*), која сведочи о секундарном развоју *o* → *i* у затвореном слогу, а што је резултат непосредног утицаја пољског језика (*trot*). Претпоставља се да су континуанти *trit* (форма *kr'il'* у п. 431) и *trot* (форма *k'rolyk* у п. 433) у вези са семантичком диференцијацијом лексема: *ko'rol'* / *ko'rol'* означава краља, односно властелина, а са *kr'il'* / *k'rolyk* именује се животиња *кунџ*. Словачки утицај забележен је у украјинском п. 465 — *kral'* (*trat*), будући да је у овом источнословенском језику очекивана форма с пуногласношћу (-oro-).

3.6.3. Регуларни фонетски развој групе *tort ишао је у руском језику у правцу тзв. полногласија: *tort → *torot. У неакцентованом слогу, вокал „не *o*“ представља резултат редукције — нпр. *ka'rol'*. У три пункта (пп. 611, 642 и 673) регистрована је форма у којој је дошло до затварања акценатованог вокала — *ko'rol'* (*o* → *o̞*). У п. 731 забележен је рефлекс који треба картографисати — *kəra'l'i*, зато што показу-

је исти развој групе **tort* као и облик задат питањем **korljь*, али је ту реч о другој морфолошкој категорији — о номинативу множине.

3.7. Облици коментарисани у овом одељку, забележени као такви на терену, углавном су преузети из других језичких система, или су последица секундарних промена које представљају резултат одређених (морфо)фонолошких процеса, а само у једном случају је реч о облику који није био очекиван као одговор на дато питање (п. 731).

III

4. У овом делу рада, и даље се бавећи континуантима прасловенске групе **tort* изолованим из контекста фонетског записа лексеме **korljь*,¹² навешћу шему са шест реализованих секвенци — комбинација двају саставних континуантских елемената (R и V/ $\sqrt{V}$ / $\sqrt[2]{V}$), са различитим артикулационим вредностима вокалске компоненте. За карту FP 2104 **korljь* начинила сам чак 26 различитих графичких знакова којима је било потребно представити све забележене ликове, са прецизном фонетском вредношћу одређеног вокала који чини саставни део сваког појединог континуанта. У легенди, поред сваког графичког знака даје се његово фонетско разрешење, заједно са дијакритичким ознакама утврђеним у претходно усаглашеној фонетској транскрипцији, којима се прецизирају изговорне нијансе појединих вокала и њихове квантитативне вредности.

4.1. Двадесет шест поменутих графичких знакова, тј. двадесет шест могућих фонетских разрешења, сврстава се у шест реализованих комбинација — двофонемских и трофонемских секвенци типа RV/R $\sqrt{V}$ /R $\sqrt[2]{V}$, односно VRV/VR $\sqrt{V}$: R + V, V₁ + R + V₁, V₁ + R + V₂, R + $\sqrt{V}$, v + R + $\sqrt{V}$, R + $\sqrt[2]{V}$. Комбинације V₁ + R + V₁ и V₁ + R + V₂ „резервисане“ су за источнословенске језике, будући да је такав тип развоја групе **tort* карактеристичан за источнословенску територију, док је јужнословенским и западнословенским језицима својствена комбинација R + V.

R + V

го:	ра	ри
гọ	ра:	
гọ̣	ра̣	ру
гọ̣̣	ра̣̣	

¹² Опширније о могућим поступцима у вези са картографисањем фонетског материјала у ОЛА в. Видоески — Тополињска 2006: II.

V₁ + R + V₁

oro
 orȯ
 ȯro
 ȯrȯ

V₁ + R + V₂

aro		
aṙo	аро	уро
aṙo	ара	ру

R + V̥	V + R + V̥	R + ^uV
rȯa		r ^u ȯ
ru̇a	ору̇a	r ^u ȯ
		r ^u y

4.2. Највећи број реализација појављује се у оквиру прве комбинације (R + V) — десет, док се њих шест јавља у оквиру секвенце V₁ + R + V₂, а четири — у оквиру секвенце V₁ + R + V₁. У двама секвенцама са вокалским дифтонзима бележимо свега три различите реализације, што је такође случај и са секвенцом у којој је експоненцијом знака *u* обележена прелабијализација вокала који следи (R + ^uV). У комбинацијама R + V и V₁ + R + V₂ појављују се по четири вокала, са различитим фонетским вредностима, док у комбинацији V₁ + R + V₁ постоји само вокал *o* (*o*, *ȯ*).

4.3. У даљем тексту бих скренула пажњу на рефлексе који се на различитим странама срећу у појединачним пунктовима, као и на секвенцу R + ^uV, која је забележена само на пољској територији.

4.3.1. Када је реч о секвенци R + V, наводим четири остварена рефлекса групе *tort: *ro*: у чакавском п. 42, *rɔ*: у по једном чакавском и словеначком пункту (п. 44, п. 148), *rȧ* у словеначком п. 149 и *ri* у украјинском п. 412. У двама чакавским острвским пунктовима, као и у словеначком п. 148, ради се о регуларном развоју дугог *a* (уп. т. 3.1). Словеначки пунктови 148 и 149 представници су словеначких говора у дијаспори; први се налази у Аустрији, а други — у Мађарској. Напомињем да се у словеначким пунктовима најчешће среће рефлекс *ra*ː, да ни рефлекс *rȧ*: није редак, али и то да се, поред поменутог *rȧ*, среће и рефлекс *rȯ*: у словеначком п. 149, лоцираном на мађарској територији.

Рефлекс забележен у украјинском п. 412 представља резултат непосредног утицаја пољског језичког система (уп. т. 3.6.2).

4.3.2. Када је у питању секвенца $V_1 + R + V_2$, наводим три реализована рефлекса: *oro* у украјинском п. 843, поред регуларног рефлекса *oro*, *əro* у руском п. 840 и *əra* у руском п. 731. Процес затварања вокала *a* у преакцентованом слогу забележен је у украјинском п. 843, лоцираном на територији руске државе (уп. т. 3.6.2). У оба руска пункта регистрован је рефлекс у коме је дошло до редукције и промене квалитета вокала *o* у неакцентованом слогу, због квантитативно-динамичке природе руског акцента, те до појаве редукованог самогласника *шва* у неакцентованом положају.

4.3.3. Рефлекси *roq̣:* и *ruq̣:*, у оквиру секвенце $R + \check{V}U$, представљају уникалне форме са дифтоншком вокалском вредношћу, реализоване у само по једном пункту: први — у кајкавском п. 27, други — у чакавском п. 37. Други се пак изолат јавља поред још једног, регуларног рефлекса (*ra:*). Историјски извод у оквиру фонолошког описа кајкавског пункта Домаговић (Fonološki opisi 1981: 304) наводи *a:* као прву изходнишну фонему за дифтонг *oa:*, те у шеми инвентара вокалског система налазимо *a : oa:* (Исто, 301) уместо *a : a:*, као што се бележи у другим кајкавским ОЛА пунктовима. Опет, у фонолошком опису чакавског острвског пункта Сали (Fonološki opisi 1981: 252) налазимо на податак да се вокалска фонема *a:* редовно реализује као монофтоншка (*a:*) или дифтоншка (*ua:*) алофона варијанта, при чему се дифтоншка алофона варијанта увек остварује као дуга, што није случај са монофтоншком. Дакле, за разлику од горецитираног податка, наш материјал за карту **korljь* сведочи о томе да је изговор другог дифтоншког вокалског елемента у лексеми *k'ruq̣:l̥*, тј. изговор вокала *a*, померен уназад, вероватно следећи вредност овога вокала средњег реда у монофтоншкој варијанти.

4.3.4. Уникалну форму представља и рефлекс *oruo* (секвенца $V + R + \check{V}U$), који је забележен само у украјинском п. 418, лоцираном уз белоруску границу. Забележени лик *ko'roul* означен је као редак, а резултат је развоја акцентованог етимолошког *o* у затвореном слогу (уп. т. 3.6.2).

4.3.5. Картографисана секвенца $R \check{V}$ појављује се само у неколико пољских пунктова (пп. 249, 255, 269, 313), од којих је у два пункта присутан и регуларни рефлекс *ro*. Ови пунктови нису лоцирани тако да би се могли груписати у једно „острво“.

4.4. На самом крају легенде, тилдом се упућује на ретке, књижевне или архаичне облике, на пасивно значење, на род, број или падеж другачији од очекиваног (*отсылка ка материалу*), а цртом се означава одсуство грађе (*нет ответа*). Када је реч о материјалу за карту *korljъ, тилду сам убележила уз облике у 17 пунктова; у питању су били ретки облици, књижевни облици и облици са пасивним значењем, од којих су ови последњи заправо најбројнији. Дату бројност узрокују околности социолингвистичке природе, које су се очитовале и приликом тражења одговора на питање *цар, цесар, ћесар*, дато под бројем 1.516 у *Уџбенику за српскохрватски дијалектолошки аџлас*. Стога би било очекивано да се тилда наша уз још већи број пунктова, али су експлоратори пропустили да ставе одговарајућу назнаку. Одговор на питање FP 2104 *korljъ није забележен у тридесет једном пункту, од чега у чак тридесет руских пунктова и у једном белоруском пункту. Наравно, и код овог питања, као што је већ примећено, има пунктова у којима се јавља више од једног облика.

*

5.1. Овим текстом је учињен покушај да се утврде и прокоментаришу све битне лингвистичке информације које носи ОЛА карта FP 2104 *korljъ, што је најпре подразумевало давање распореда континуаната прасловенске групе *tort на словенском језичком простору и опсервацију свих одступања од очекиваног развоја.

5.1.1. У домаћим историјским фонетикама-уџбеницима, логично и сврси примерено, представљени су главни правци развоја претпостављених прасловенских функционалних јединица. Грађа прикупљена на читавом словенском језичком простору и уређена у форми тзв. индекса уз једну фонетску ОЛА карту нуди пак обиље података са датог језичког нивоа, као изузетно солидну аргументацију за извођење валидних закључака и, при том, графички представљена, пружа могућност прецизног убицирања одређене лингвистичке датости, њеног постављања у један прилично широк контекст, те свеобухватнијег сагледавања. Материјал из словенских народних говора прикупљен за ОЛА питање FP 2104 *korljъ показао је, на пример, да је на словачком истоку и у неколико чешких пунктова према пољској граници дошло до губљења квантитета (рефлекс *ra* м. *ra*:). Потом, у лужичкосрпским пунктовима уочен је нерегуларан развој групе *tort у оквиру лексема *korljъ, будући да је бележен рефлекс *ra*, пореклом из чешког језичког система, уместо очекиваног *ro*. Рефлекс *ro* утврђен је у нашим

историјама језика као регуларан рефлекс у пољском језику, али се у пољском ОЛА материјалу он налази само са нарочитом артикулационом вредношћу вокалске компоненте — *ro* (тзв. затворено *o*), при чему се бележи и, подједнако чест, рефлекс *ru*, као резултат процеса затварања вокала услед губљења квантитета.

5.1.2. У другом делу рада дата је шема са шест различитих комбинација двају саставних континуантских елемената, а посебно је представљена читава палета могућности у фонетској реализацији вокалске компоненте рефлекса прасловенске групе **tort*, па су тако дошле до изражаја и уникалне континуантске форме.

5.1.3. Најопштије речено, појединачна одступања од регуларних праваца развоја у словенским језицима потврђују да су изолати неизбежни и да, по правилу, такав развој бива резултат периферијског географског положаја, а самим тим — и периферијског лингвистичког статуса. Пунктови у којима су се јавили нерегуларни рефлекси или уникалне форме углавном су лоцирани у пограничним зонама или у дијаспори. „Позајмљује“ се из другог језичког система, али свакако из типолошки сродног језика, што онда не представља нарочиту препреку за несметани продор инојезичних елемената у пограничне народне говоре на матичној језичкој територији.

5.2. Требало би да се ускоро, у оквиру V фонетског тома *Ойшійесловенског лингвистичког атласа*, који припрема за штампу Чешка национална комисија за ОЛА, појави лингвогеографска карта FP 2104 Nsg *korljь*. Тада ће сваки корисник *Ойшійесловенског лингвистичког атласа* моћи да се — захваљујући графичким симболима којима се илуструје свака појединачна лингвистичка датост, а типичне особине и језички односи на читавом словенском простору сагледавају много прегледније — упечатљивије осведочи о ономе о чему је у овоме раду било речи.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1999: Александар Белић, *Историја српског језика: фонетика, речи са деklinацијом, речи са конјугацијом* [предавања Александра Белића: приредивач Александар Младеновић], *Изабрана дела Александра Белића*, четврти том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Бошковић 2000: Радосав Бошковић, *Основи ујоредне грамаћике словенских језика: фонетика, морфологија, грађење речи* [приредио Радојица Јовићевић], Београд: Требник, 2000.

- Видоески — Тополињска 2006: Б. Видоески — З. Тополињска [картографска обработка М. Марковиќ], *Од историјата на словенскиот вокализам*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2006.
- Вопросник 1965: *Вопросник общеславјанског лингвистическог атласа*, Москва: Институт русског јазика Академије наук СССР, 1965.
- Ивић 1990: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд: БИГЗ; Приштина: Јединство, 1990.
- Ивић 1991а: Павле Ивић, *Из српскохрватске дијалектологије*, Изабрани огледи III, Ниш: Просвета, 1991.
- Ивић 1991б: Павле Ивић, *О словенским језицима и дијалектима*, Изабрани огледи I, Ниш: Просвета, 1991.
- ОЛА 1988: *Общеславјански лингвистически атлас. Сериа фонетико-грамматическа*, выпуск 1, *Рефлекси ѣ*, Белград: Международни комитет славистов, Комиссија Общеславјанског лингвистическог атласа — Совет академий наук и искусств СФРЈ — Межакадемически комитет по диалектологическим атласам, Сербска академија наук и искусств, 1988.
- ОЛА 2003: *Общеславјански лингвистически атлас. Сериа фонетико-грамматическа*, выпуск 4б, *Рефлекси *ъ, *ь. Вторичне гласне*, Скопје: Международни комитет славистов, Комиссија Общеславјанског лингвистическог атласа — Македонска академија наук и искусств, Центар ареално-лингвистических изследованиј — Сербска академија наук и искусств, Межакадемически комитет по диалектологическим атласам, 2003.
- ОЛА материјали 1988: *Общеславјански лингвистически атлас. Материјали и иследования*, 1984 (Сборник научних трудов), Москва: Институт русског јазика Академије наук СССР, 1988.
- онлајн извор: <http://ola.zrc-sazu.si>
- Siatkowski 2005: Janusz Siatkowski, *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach*, Warszawa, 2005.
- Stieber 1989: Zdzisław Stieber, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa, 1989.
- Ђупић 1994: Драго Ђупић, *Ареали лексеме Pinus silvestris у словенским језицима*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, књ. XXXVI, Нови Сад, 1994, 616–621.
- Fonološki opisi 1981: *Fonološki opisi srpskohrvatskih-hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo: ANUBiH, 1981.

Zusammenfassung

Sofija Miloradović

DIE LEXEM *KORLJЪ UND DIE KONTINUANTEN DER GRUPPE *TORT AUF DEM SLAWISCHEN SPRACHGEBIET

Mit dem vorliegenden Artikel wurde ein Versuch gemacht, alle wichtigen linguistischen Informationen, die die FP Karte 2014 *korljъ des Allgemeinen Slawischen Atlas bietet, herauszustellen und zu kommentieren, wozu zuerst eine Darlegung der Verbreitung der Kontinuan-

ten der urslawischen Gruppe **tort* auf dem slawischen Sprachraum unternommen und eine Übersicht über alle Abweichungen von der erwarteten Entwicklung gemacht wurde. Danach wurde ein Schema mit sechs unterschiedlichen Kombinationen zweier zusammensetzender Kontinuanten. Separat wurde auch eine ganze Palette an möglichen phonetischen Realisationen der vokalen Komponente des Reflexes der urslawischen Gruppe **tort* dargeboten, wobei auch unikale Kontinuanten zum Vorschein kamen. Einzelne Abweichungen von regulären Entwicklungsrichtungen in den slawischen Sprachen bestätigen die Schlussfolgerung, Isolate seien unvermeidlich und die besagte Entwicklung sei in der Regel als Ergebnis einer peripheren geografischen und damit verbunden auch einer peripheren linguistischen Lage zu verstehen. Die Orte, in denen unreguläre Reflexe oder unikale Formen vorkamen, befanden sich überwiegend in Grenzzonen oder in der Diaspora.